

Теорія і методологія освіти

Педагогічна підготовка батьків як чинник посилення ефективності професійного самовизначення старшокласників

Тамара КРАВЧЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї Інституту проблем виховання НАПН України,

Любов БАШУК,

директор Криворізького природничо-наукового ліцею

Щороку для багатьох юнаків і дівчат, які завершують навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, розпочинається пошук сфери застосування своїх сил і здібностей. При цьому більшість із них стикається із серйозними проблемами вибору майбутньої професії, профілю подальшої освіти, працевлаштування. Серйозність таких проблем зумовлена не лише важливістю вибору, який має здійснити особистість, а й тим, що старшокласники мають доволі розпливчасте уявлення про сучасний ринок праці, наявні професії, не можуть зіставити свою індивідуальність із вимогами щодо фахівця певної професійної діяльності. Тобто йдеться про труднощі у професійному самовизначенні.

Професійне самовизначення – багатоступеневий процес, який можна розглядати з різних позицій як:

- 1) серію завдань, що суспільство визначає перед особистістю (соціологічний підхід);
- 2) процес поетапного прийняття рішень, на основі яких індивід встановлює баланс між своїми властивостями і потребами системи розподілу праці в суспільстві (соціально-психологічний підхід);
- 3) процес формування індивідуального способу життя, образу свого майбутнього, важливою складовою якого є професійна діяльність (диференціально-психологічний підхід) [4, с. 148].

За третього, з названих підходів, професійне самовизначення постає як «Я-концепція» індивіда, що відображає його розуміння, переживання й наміри, вміння вчиняти реальні дії у певній професійній діяльності. Самовизначення в професії передбачає орієнтацію в світі професійної діяльності, не обмежуючи можливостей особистісного розвитку і саморозвитку, й здійснюється в єдиному контексті життєвого та особистісного самовизначення. Тобто професійне самовизначення – це не тільки акт вибору, воно має динамічний, усвідомлений характер і здійснюється на всіх етапах життя людини.

Якщо розуміти вибір професії як вибір системи життєвих цінностей, то професійне самовизначення можна представити процесом, що розвивається, і в якому особистість визначає свою позицію стосовно цих цінностей. Образ професії, який формується на етапі первинного вибору, є частиною цілісного уявлення особистості про світ та її майбутнє життя. Сама особистість, долучаючись до світу професій, визначає себе не лише суб'єктом професійної діяльності, а й суб'єктом своєї життєдіяльності. Тому, як справедливо стверджує С.Максимець, той бік професії, що уявляється особистістю найбільш суб'єктивно значущим, є ядром організації всього способу життя людини. Іншими словами, весь простір варіантів вибору визначається системою особистісно значущих цінностей, на основі яких особистість приймає певну професію як «свою». В

процесі професійного становлення обрані цінності перевіряються, доповнюються, наповнюються особистісним смислом, а сама особистість набуває образу представника конкретної професії [3, с. 69].

Аналіз наукових джерел засвідчує, що *професійне самовизначення* – це процес самопізнання й об'єктивного оцінювання людиною своїх індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами до певної професії. Він охоплює весь період професійної діяльності особистості: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності, пронизуючи весь життєвий шлях людини [6, с. 76].

Для визначення професії школяреві необхідно мати чітке уявлення про самого себе, свої здібності, вміння, інтереси, прагнення, наявні обмеження та їх причини; знання вимог та умов досягнення успіху, усвідомлення переваг і недоліків, можливостей і перспектив у різних напрямках трудової діяльності. У зв'язку з цим професійне самовизначення необхідно розглядати як процес виховання, розвитку і вияву тих якостей особистості, мотиваційних настановлень, умінь, які забезпечували б їй можливість свідомо й обґрунтовано обрати певний вид майбутньої професійної діяльності. При цьому варто зважати на те, що в умовах жорсткого ринку людина повинна не лише орієнтуватися на досконале оволодіння професією, а й бути психологічно готовою до зміни професійної діяльності, виконання ролі та функцій «вільного носія» соціальних послуг.

Отже, професійне самовизначення характеризується: активною позицією особистості, тобто прагненням до творчої діяльності, самовияву і самоствердження в професійній діяльності; спрямованістю, або стійкою домінуючою системою мотивів, переконань, інтересів, ставлень до знань і вмінь, якими вона оволодіває, соціальних норм і цінностей; розвитком самосвідомості; уявленнями про себе, свої здібності, особливості характеру.

Старший шкільний вік – важливий етап формування самосвідомості та світогляду, період прийняття відповідальних рішень, зокрема й тих, що пов'язані з вибором майбутньої професії. На основі світогляду постає доволі стійка ієрархічна система цінностей, які впливають на погляди і переконання школярів, здійснюючи, з одного боку, контроль бажань, а з другого, – спонукаючи їх до самопізнання, самовдосконалення, самовизначення. У зв'язку з цим варто зважати на те, що означений вибір – не лише вибір тієї чи іншої професійної діяльності, а й вибір життєвого шляху, пошук свого місця в суспільстві [5, с. 30].

Звернення до реалій практики засвідчує, що для більшості старшокласників професійне самовизначення позначене амбівалентністю мотивів, наявністю різних поглядів стосовно професій, іноді спирається лише на загальні міркування, спричинюючи в подальшому життєві невдачі та розчарування.

На попередження цих негативних явищ має спрямовуватися діяльність різних соціальних

інститутів, відповідальних за підготовку школярів до свідомого професійного самовизначення. Важлива роль серед таких інститутів належить загальноосвітнім навчальним закладам, діяльність яких покликана забезпечити вирішення практичних питань професійного самовизначення особистості. Іншим соціальним інститутом, характер функціонування якого позначається на успішності професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку, є сім'я. Саме вона є тим простором, де формується ставлення до праці та трудової діяльності. Кожний із батьків має своє уявлення про працю, яке вони, часто не усвідомлюючи цього, передають дитині. Якщо батьки ставляться до праці як до значущого аспекту свого життя, розглядають засобом самореалізації і самовияву, то й дитина засвоює той факт, що задоволеність життям безпосередньо пов'язана з працею, і навпаки.

Однак батьківська позиція щодо цього не завжди є однозначною. Часто батьки не погоджуються з вибором дитини, вважаючи її ще недостатньо дорослою для прийняття рішень стосовно свого професійного майбутнього. Правильному вибору професії заважають настановлення батьків, які прагнуть, щоб діти компенсували їхні власні недоліки у тій чи іншій професійній діяльності, в якій вони не змогли себе повністю реалізувати. Як засвідчують наші дослідження, в більшості випадків дитина погоджується з вибором дорослих, розраховуючи на їхню допомогу під час вступу до вищих навчальних закладів. Але при цьому не береться до уваги той факт, що працювати за обраним фахом доведеться їй самій, а не батькам [2].

В узагальненому вигляді до негативних чинників сімейного впливу на професійне самовизначення старшокласників належать: диктат, неврахування індивідуальних особливостей дитини, нівелювання її бажань і здібностей, що не лише ускладнює адекватний перебіг професійного самовизначення зростаючої особистості, а й може спричинити виникнення в неї нервових порушень, погіршення психічного та соціального здоров'я; конфліктність, культурна депривація сім'ї, які зумовлюють формування в молодій людині професійних домагань, зокрема матеріального статку, якого вона прагне досягти понад усе; надання батьками переваги матеріальному добробуту, що значно скорочує час їхнього спілкування з дитиною, призводить до того, що провідними її якостями стають егоцентризм, емоційна холодність, завищені життєві домагання, які поєднуються з відсутністю здатності докладати зусилля для досягнення цілей, а, отже, гальмують ефективність професійного самовизначення [1].

У разі дотримання батьками пасивної позиції, відповідальність за професійний вибір повністю перекладається на дитину. Інші батьки вважають, що вияв нею самостійності, відповідальності та ініціативи в професійному виборі забезпечує його оптимальність. Негатив наведених типів батьківського

ставлення полягає у неврахуванні того, що особистісний досвід старшокласника ще обмежений, уявлення про професійну діяльність неповні і часом недостатньо реалістичні. Внаслідок цього, а також через захоплення модними і популярними професіями, з'являються фахівці, незатребувані на ринку праці. Вони не лише відчувають утруднення з працевлаштуванням, а й змушені звертатися до служби зайнятості, набувати іншої кваліфікації або йти працювати у сферу, що є далекою від отриманого фаху. А на це отримання було витрачено і час і матеріальні кошти.

За такої ситуації ефективність професійного самовизначення дитини значно знижується. Це актуалізує необхідність забезпечення педагогічної підготовки батьків до надання старшокласникам дієвої допомоги у здійсненні адекватного професійного самовизначення.

За своєю сутністю педагогічна підготовка батьків – це система змістово-педагогічних й організаційно-методичних заходів, спрямованих на збагачення батьків сукупністю знань, ціннісних пріоритетів і настановлень, поглиблення їхньої поінформованості про сучасну ситуацію на ринку праці, зміст профорієнтаційної роботи, яка проводиться школою, вимоги тієї чи іншої професійної діяльності, вироблення вмій і навичок, пов'язаних із професійним майбутнім дитини, підтримкою усвідомленого формування нею свого професійного «Я» [там само].

Ефективність цієї роботи забезпечується, по-перше, координацією виховних цілей і виховних позицій сім'ї і школи щодо професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку, переходом від керівництва сімейним вихованням до партнерства з батьками учнів; по-друге, організацією системи роботи школи з педагогічної підготовки сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників; по-третє, розробленням змістового та організаційно-методичного забезпечення системи педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників з урахуванням особливостей виховного потенціалу сімей, гендерних особливостей старшокласників [там само].

Реалізація першої умови передбачає: ознайомлення батьків зі Статутом школи; завданнями, які постають перед навчальним закладом у контексті професійного самовизначення старшокласників, пріоритетними напрямками їх вирішення; наявними виховними ресурсами; залучення батьків на партнерських засадах до розроблення тематики батьківських зборів, інших педагогічних заходів та їх проведення, до участі у виховному процесі школи відповідної спрямованості.

Успішності педагогічної підготовки сімей до професійного самовизначення старшокласників, переходу від керівництва сімейним вихованням до партнерства з батьками учнів сприятиме покладання на основу її реалізації сукупності принципів, а саме:

– *принципу гуманізму*: виявлення та врахування потреб сім'ї у контексті професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку; опертя на виховні можливості батьків, довіра до них; прийняття батьків як союзників педагогічного колективу школи, односторонності щодо професійного самовизначення дитини; ґрунтування на оптимістичній гіпотезі у процесі розв'язання наявних у них проблем щодо професійного самовизначення дитини; прийняття і повага батьків та їхньої дитини; зацікавлене ставлення до дитини, її професійного майбутнього;

– *принципу співробітництва*: визнання батьків активними учасниками, а не об'єктами педагогічної системи; знання і врахування особистісних якостей батьків і вибудова на цій основі оптимальної взаємодії з ними; ціннісне ставлення до компетентності батьків та їхніх ініціатив; заохочення досягнень й особистісного внеску кожного з них у діяльність школи щодо професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку;

– *принципу партнерства*: вирішення проблем, пов'язаних із вихованням дитини, її професійним самовизначенням на взаємоузгоджених засадах, попередження міжособистісної напруги, конфліктності, протистояння; базування на довірі, відкритості, оперативному обміні інформацією; відповідальність педагогів і батьків за свої дії; узгодження очікувань та механізмів їх реалізації; виявлення й врегулювання розбіжностей і суперечностей усередині системи «батьки – дитина – вчителі»; аналіз позицій батьків і педагогів щодо цілей виховної діяльності в сімейному і шкільному середовищах; попередження протистояння взаємодіючих сторін; організація різних видів спільної роботи з урахуванням інтересів усіх учасників педагогічної підготовки, зміцнення взаємних контактів на основі дотримання етичних норм спілкування, використання «психологічного захисту» дитини;

– *принципу нарощування виховних впливів*: орієнтація педагогічного колективу школи і батьків стосовно один одного; спільність намірів у досягненні мети; наявність конкретних очікувань учасників стосовно один одного і результатів роботи із запровадження системи педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників; організація інформаційного обміну між учасниками цієї системи.

Вирішити проблеми, пов'язані з педагогічною підготовкою батьків до професійного самовизначення старшокласників, неможливо за рахунок розрізнених, епізодичних заходів. Найбільш ефективно ця робота відбувається за умов дотримання комплексного, системного підходу, за якого активізується взаємодія всіх учасників навчально-виховного процесу (представників адміністрації школи, класних керівників, учителів-предметників, шкільного психолога, соціального педагога, бібліотекаря, лікаря, старшокласників), забезпечується узгодження мети, завдань, змісту, форм, методів і результатів

досліджуваного явища. Якщо розглядати педагогічну підготовку батьків до професійного самовизначення старшокласників як управління процесом їхнього розвитку шляхом створення сприятливих для цього умов, то система роботи школи в цьому напрямі не обмежується зведенням до педагогічної системи. З одного боку, це система психолого-педагогічна, з другого – соціально-педагогічна, адже впливає на батьків не лише як педагогічний фактор (через учителів), а й як фактор соціальний (через залучення до навколишнього середовище завдяки відносинам, що складаються між учнями, педагогічними працівниками, батьками, через психологічний клімат у колективі, який дає змогу об'єднати дітей і дорослих у межах конкретного навчального закладу).

Функціонування такої системи має позначатися гнучкістю й варіативністю, а її змістові цілі співвідноситися з конкретними проблемами та ситуаціями конкретних батьків і дітей. Вона має спиратися на діагностику рівнів підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників; передбачати координацію виховних цілей і виховних позицій сім'ї та школи, забезпечувати оптимальне поєднання колективних, групових й індивідуальних форм роботи, орієнтованих на створення сприятливих умов для опрацювання батьками наявних у них моделей підтримки професійного самовизначення дитини, переживання почуття «неунікальності» власних проблем, розхитування ригідних конструктів щодо її професійного самовизначення, формування нових моделей реальності, самих себе та своїх дітей у ній.

У Криворізькому природничо-науковому ліцеї розроблення змістового та організаційно-методичного забезпечення системи педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників відбувається з урахуванням особливостей виховного потенціалу сімей, гендерних особливостей старшокласників. Зміст роботи спрямовано на ознайомлення батьків з особливостями і напрямками профільного навчання у старшій школі; формування в батьків чіткого уявлення про сутність і важливість свідомого професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку та роль сім'ї у цьому процесі; навчання батьків розуміти домагання й особливості своєї дитини в контексті її професійного майбутнього; формування у батьків умінь з підтримки своєї дитини щодо реалізації зробленого нею професійного вибору з урахуванням потреб і вимог ринку праці; подолання характерної для сьогодення суперечності, що полягає в бажанні більшості батьків допомогти своїй дитині здійснити найбільш оптимальне професійне самовизначення, та притаманною їм традиційною стереотипністю взаємодії з нею.

Організаційно-методичне забезпечення педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників охоплює різні форми (колективні, групові, індивідуальні) і методи роботи.

Найефективнішими серед них є: батьківські збори, диспути і дискусії, індивідуальні консультації, виконання батьками творчих завдань, відвідування ними профінформаційних уроків, батьківські ринги, ігри-практикуми, вирішення педагогічних задач, створення мобільних папок, «Батьківська пошта» і «Телефон довіри» (або Інтернет-сайт довіри), батьківські тренінги, проектна діяльність, брифінги, конкурси професійної майстерності, професіографічні екскурсії, вечори запитань і відповідей, тематичні тижні та ін.

У ліцеї зміст підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників передбачає також проведення консультацій з психологом закладу, медичними працівниками, представниками різних професій і вищих навчальних закладів.

Для забезпечення досягнення означеної мети та ефективної реалізації змісту підготовки батьків основу її стратегії становить діалогово-культурологічний підхід, що забезпечує переведення їх з позиції пасивних об'єктів цієї діяльності на позицію повноправних активних її суб'єктів, які прагнуть спільними зусиллями досягти істини, що залишається відкритою. Водночас така організація роботи не позбавляє педагога (психолога) відповідальності за її проведення. Адже деякі параметри цих результатів (стосуються як знань, що мають набути батьки, так і певних особистісних якостей) заздалегідь прогноуються, докладаються зусилля для їх досягнення.

Наголосимо: істина, яка становить предмет діалогу і якою мають оволодіти батьки для забезпечення ефективності професійного самовизначення дитини, безумовно, буде частковою, але більш повною, порівняно з тим, якою вона була до цього. Важливо, щоб в осягненні цієї істини учасники педагогічного процесу досягли консенсусу, але не формального, а такого, за якого вони свідомо приймають цю істину. Безперечно, важко досягти згоди за всіма обговорюваними питаннями. Йдеться про згоду в кінцевому продукті діалогу, який має бути сформульований заздалегідь [2].

Завдання педагога полягає в тому, щоб залучити батьків до спілкування й обміну думками для знаходження цієї істини. Мається на увазі створення умов, коли їхнє прагнення до її з'ясування домінує над іншими мотивами, наприклад, прагненням досягти переваг над ідеями, що визнаються іншими учасниками. Такі мотиви, зрозуміло, не зникнуть повністю, але важливо, щоб їхня дія була спрямована, за можливості, не в руйнівне, а у творче річище, яке характеризується узгодженістю із зазначеним вище провідним мотивом. Важливо, щоб визнання учасниками діалогу своїх помилок сприймалося ними й оточуючими не як поразка, а як робочий момент спільного творчого пошуку оптимальних шляхів підтримки професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в умовах сьогодення актуалізується вплив батьків на

професійне самовизначення старшокласників, який, однак, не завжди має позитивну спрямованість. Це потребує проведення спеціально організованої підготовки батьків до професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку, спрямованої на формування в них знань щодо важливості ролі сім'ї у професійному самовизначенні старшокласників, вимог сучасного ринку праці, розуміння переваг конструктивних батьківсько-дитячих взаємин для здійснення дитиною свідомого професійного вибору; стимулювання батьків до систематичної роботи зі своїми дітьми-старшокласниками щодо їхнього професійного самовизначення, свідомого вибору життєвої позиції та відмови від випадкових виборів за принципами популярності, місця розташування, матеріальної вигоди, зовнішньої привабливості тощо.

Такий погляд на педагогічну підготовку сімей до професійного самовизначення старшокласників створює підґрунтя для використання батьками інтеріоризованих знань, умінь і навичок в умовах власної сім'ї, зміни помилкових ціннісних пріоритетів, хибної мотивації і стратегії виховної діяльності. Як певна шкала виховних цінностей, еталонів, моделей поведінки, педагогічна підготовка батьків виконує функцію підтримки професійного самовизначення дитини – важливої складової її оптимального особистісного становлення як суб'єкта власного майбутнього – особистісного і професійного.

Література

1. *Кравченко Т.В.* Сімейні чинники професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку та психолого-педагогічний супровід їх оптимізації / Т.В. Кравченко // Педагогічна підготовка сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників: метод. посібник / [В.П. Горпинюк, О.М. Доукина Т.В. Кравченко, І.М. Мачуська, К.М. Павицька, Л.В. Повалій, В.Г. Постовий, А.В. Хижняк, О.Л. Хромова; за заг. ред. Т.В. Кравченко]. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – С. 172–207.
2. *Кравченко Т.В.* Сучасні підходи до організації педагогічної підготовки батьків як фактору професійного самовизначення старшокласників / Т.В. Кравченко // Педагогічна теорія і практика: зб. наук. пр. – К.: КиМУ, 2013. – Вип. 4. – С. 218–221.
3. *Максимець С.М.* Місце емпатії у професіограмі вчителя: зб. наук. пр. НПУ М.П. Драгоманова / С.М. Максимець. – К., 1999. – Вип. 4 (7). – С. 67–72.
4. *Носков В.* Психологічні проблеми професійного самовизначення підлітків / Володимир Носков, Анастасія Котельник // Соціальна психологія. – 2007. – №3. – С. 146–153.
5. *Подтиккан О.* Особливості формування мотиваційної сфери особистості сфери особистості / О.Подтиккан // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №9. – С. 29–36.
6. *Столяренко Л.Д.* Педагогическая психология / Л.Д. Столяренко. – Ростов-н/Д: Феникс, 2003. – 364 с.

Анонсу

Тамара КРАВЧЕНКО, Любов БАШУК

Педагогічна підготовка батьків як чинник посилення ефективності професійного самовизначення старшокласників

У статті розглянуто сутність професійного самовизначення, його особливості стосовно дітей старшого шкільного віку в сучасних умовах; показано роль батьків у цьому процесі та охарактеризовано негативні тенденції їхнього впливу на професійне самовизначення дитини. Доведено необхідність запровадження у загальноосвітньому навчальному закладі спеціально організованої педагогічної підготовки батьків як чинника посилення ефективності професійного самовизначення старшокласників, розкрито зміст, принципи та основні напрями реалізації цієї роботи.

Ключові слова: професійне самовизначення, старшокласники, педагогічна підготовка батьків.

Тамара КРАВЧЕНКО, Любов БАШУК

Педагогическая подготовка родителей как фактор усиления эффективности профессионального самоопределения старшеклассников

В статье рассмотрена сущность профессионального самоопределения, его особенности для детей старшего школьного возраста в современных условиях; показана роль родителей в этом процессе и охарактеризованы отрицательные тенденции их влияния на профессиональное самоопределение ребёнка. Доказана необходимость организации в общеобразовательном учебном заведении специально организованной педагогической подготовки родителей как фактора усиления эффективности профессионального самоопределения старшеклассников, раскрыты содержание, принципы и основные направления реализации этой работы.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, старшеклассники, педагогическая подготовка родителей.

Tamara KRAVCHENKO, Lubov BASHUK

Pedagogical preparation of parents as factor of strengthening the efficiency of senior pupils' professional self-determination

Essence of professional self-determination, its feature in relation to the children of senior school age in modern terms are lighted out; the role of parents in this process and the negative tendencies of their influence described on professional self-determination of child are noted. The necessity of introduction in general educational establishment the specially organized pedagogical preparation of parents as a factor of strengthening the efficiency of professional self-determination of senior pupils is proved, context, principles and basic directions of realization of this work are exposed.

Keywords: professional self-determination, senior pupils, pedagogical preparation of parents.